

Data & Fakta

1999

INFORMACE Z VÝZKUMU

Číslo 6

Vysokošolačky a rodina

V listopadu 1998 realizoval Sociologický ústav AV ČR reprezentativní sociologický výzkum s názvem „Muži a ženy s vysokoškolským diplomem“. Výzkum proběhl v rámci projektu „Pozice žen s vysokoškolským vzděláním v české společnosti 90. let“ (GA ČR č. 403/97/0586). Sběr dat provedla agentura Sofres-Factum. Cílem výzkumu bylo rozsáhlé šetření života a práce mužů a žen s vysokoškolským vzděláním, srovnání pracovních a sociálních podmínek mužů a žen, mapování genderových nerovností a stereotypů této, z hlediska dosaženého vzdělání, elitní vrstvy české společnosti.

Soubor a zaměření výzkumu

Reprezentativní vzorek tvořil 1908 ekonomicky aktivních respondentů. Z toho bylo 947 žen (49,6 %) a 961 mužů (50,4 %). Soubor splňuje požadavky na reprezentativitu dle věku, struktury vysokoškolského vzdělání a typu místa bydliště. Z rozsáhlého zpracování výsledků výzkumu se v tomto čísle zaměřujeme na otázky týkající se kombinace práce a rodiny – preferencí těchto sfér, zvládání povinností s nimi souvisejících, možností skloubení práce a rodiny, postojů partnera/ky k práci toho druhého, mírou pomoci při zvládání pracovních a rodinných povinností a dělbou práce v rodině.

Preference rodiny nebo práce

U vysokoškolské populace jsme předpokládali výraznější orientaci na práci než na rodinu. Data, která jsou však uvedena v tabulce 1 potvrzují náš předpoklad u mužů vysokoškoláků jen slabě, u žen vůbec. Zatímco rodině se zcela nebo přece jen více než práci věnuje necelých 30 % mužů, naopak práci více než rodině se věnuje přes 33 % mužů. Obě sféry jsou rovnocenné pro více než 37 % mužů.

Ženy vysokošolačky se na rozdíl od mužů orientují na rodinu silněji. Sloučíme-li variantu „přednost rodině“ a „spíše přednost rodině“, pak pro 47,5 % dotázaných žen je rodina přednější. Srovnáme-li tento údaj s údajem za celou ženskou populaci (viz např. data z výzkumu „Ženy a muži na trhu práce II“ in Data & Fakta č. 7/1996), je toto číslo přece jen nižší, a to o více než 15 %. Naopak údaj vypovídající

o orientaci na práci je v tomto srovnání vyšší (o 6,5 %). Na práci více než na rodinu se zaměřuje plných 14 % žen s vysokoškolským vzděláním, pro necelých 39 % vysokošolaček je pak práce a rodina rovnocenná. Pokud analyzujeme míru příklonu k rodině či práci z hlediska věku, pak zjišťujeme, že populace žen vysokošolaček se výrazně neodlišuje od celku ženské populace. Čím jsou ženy mladší, tím více se orientují na rodinu. V té fázi životního cyklu, kdy i vysokošolačky zakládají rodinu (obvykle stále do 29 let svého věku), dávají častěji přednost rodině před prací (téměř 60 % žen z této věkové kategorie), zatímco v období na „sklonku kariéry“, tedy v rozmezí let 45-59 je to jen necelých 35 %.

Tabulka 1. Rodinné a pracovní závazky (v %)

	Muži	Ženy
Přednost rodině	5,2	8,9
Spíše přednost rodině	24,1	38,6
Stejně práci i rodině	37,3	38,6
Spíše přednost práci	31,0	12,9
Přednost práci	2,4	1,1
Celkem	100	100

Poznámka: muži N = 801, ženy N = 752

Zvládání rodinných a pracovních povinností

Další zjišťovanou dimenzí ve vztahu k rodině byla míra zvládání povinností vážících se nejen k rodině,

ale i k práci. Většina žen (k 63 %) zvládá obojí ku podivu bez větších problémů. Tento údaj je vyšší než procento mužů, kteří se k této možnosti vyslovili – těch bylo zhruba jen 55 %. Jak vysvětlit toto poměrně vysoké procento žen s vysokoškolským vzděláním, které v tomto směru nepociťují výraznější problémy? Ženy u nás jsou již po několik generací (minimálně tři) „přivyklé“ zvládat tuto zátěž a ani ženy vysokoškolačky doposud netvořily v tomto ohledu výjimku. Od žen se úspěšné zvládnutí očekává, jsou v tomto duchu vychovány a ony toto očekávání reálně naplňují i za „cenu“ ústupků v kariéře (či šířeji ve sféře placené práce), jak bude patrné z dat uvedených níže (viz oddíl Kariéra, rodina a ostatní zájmy).

Další skupiny tvořili muži a ženy, kteří pokud zvládali jen jednu ze sfér (a zanedbávali druhou), pak to byla práce, pracovní povinnosti (29,5 % mužů a 17,4 % žen) spíše než rodina, resp. rodinné povinnosti (1,3 % mužů a 1,6 % žen). Obojí – rodinu i práci – pak zvládá napůl každý osmý muž a každá šestá žena s vysokoškolským vzděláním. Problémy jak v práci, tak v rodině, takže povinnosti nedokáže zvládnout, má zcela mizivé procento dotázaných (cca jen 1 % dotázaných mužů a žen).

Tabulka 2. Zvládání rodinných a pracovních závazků (v %)

	Muži	Ženy
Obojí zvládá bez problémů	55,4	62,8
Dobře zvládá práci	29,5	17,4
Dobře zvládá rodinu	1,3	1,6
Zvládá obojí napůl	12,6	17,2
Má problémy v práci i v rodině	1,3	1,1
Celkem	100	100

Poznámka: muži N = 800, ženy N = 752

Odhlédneme-li od kategorie nejstarších žen nad 60 let věku, neboť ty jsou v souboru zastoupeny zcela mizivě (a nedostatečně z hlediska statistické analýzy), pak ženy do 29 let věku nepatrně častěji sice zvládají obojí, ale ani jejich starší kolegyně za nimi výrazně „nezaostávají“. Tato kategorie žen si však vede výrazně lépe v porovnání s „mladými“, pokud jde o zvládání pracovních povinností (22,8 % 45-59 letých oproti 11,1 % žen do 29 let). Z hlediska stavu se situace jeví být více diferencovaná: zatímco vdané zvládají oproti rozvedeným spíše obojí (63,5 % kontra 40,7 %), rozvedené zase častěji zvládají pracovní povinnosti na úkor rodiny (37 % rozvedených oproti 16,7 % vdaných vysokoškolaček). Na základě těchto zjištění můžeme formulovat závěr, že ženy žijící v úplné rodině jdou schopny zvládat kombinaci obou sfér ve větší míře než ženy rozvedené.

Vliv placené práce a zaměstnání na život rodiny

Často se předpokládá, že zaměstnání či podnikání ovlivňuje rodinný život spíše negativně než pozitivně. Data zjištěná v našem výzkumu však tento předpoklad nepotvrzují. Zcela největší skupinu, nadpoloviční většinu mužů (61,1 %) a žen (55,6 %), tvoří dotázaní, kteří si myslí, že jejich zaměstnání, popř. podnikání nemá na vztahy v rodině žádný vliv, snaží se práci a rodinu oddělit. Další početná skupina je pak tvořena vysokoškolačky (28,6 %) a vysokoškolačkami (36,7 %) klonícími se k možnosti, že zaměstnání anebo podnikání lze velmi dobře skloubit s rodinným životem, ba dokonce že ovlivňuje rodinný život kladně. Ženy vysokoškolačky vybraly tuto možnost častěji než muži. Tento rozdíl koreponduje s výše uvedeným zjištěním, že větší procento žen než mužů je schopno zvládat kombinaci pracovních a rodinných povinností bez větších problémů. Na druhé straně zůstává otázkou, do jaké míry je tento rozdíl vysvětlitelný nižšími pracovními aspiracemi žen a současně jejich silnější orientací na rodinu (v porovnání s muži), které v jisté kombinaci mohou zeslabovat (až neutralizovat) konflikt plynoucí z mnohdy těžce slučitelných požadavků vázících se k rolím zastávaným v rodině a práci.

Poslední nejméně početnou skupinu tvoří 7,6 % vysokoškolaček a 10,3 % vysokoškolačků, kterým jejich zaměstnání velmi komplikuje život v rodině a způsobuje v tomto ohledu potíže jak jim samotným, tak i celé rodině.

Kariéra, rodina a ostatní zájmy

K otázce důležitosti kariérového vzestupu zaujímaly ženy tentýž postoj jako muži u dvou nejčastěji zastoupených variant beroucích v potaz rodinu. Možnost „zvažují své kariérové plány vzhledem k rodině, respektují zájmy a potřeby mých blízkých“ zvolilo 44,2 % žen a 37,7 % mužů a variantu „chci stačit kariéru, rodinu i své ostatní zájmy, snažím se skloubit vše, jak to jde“ vybralo 28,7 % žen a 25,3 % mužů. V pořadí dalších variant se však již projevil genderový rozdíl. Zatímco se na třetím místě u mužů umístila možnost „chci vždy ve své kariéře dosáhnout všeho, co jen půjde a počítám s tím, že musím leccos obětovat“ (16,2 %), ženy „kariéra nezajímá“ (11,2 %). Čtvrtou příčku u mužů obsadila možnost „zvažují své kariérové plány vzhledem ke svým jiným zájmům“ (10,5 %), u žen naopak „chci vždy ve své kariéře dosáhnout všeho, co jen půjde a počítám s tím, že musím leccos obětovat“ (8,4 %). Na posledním místě muži volí variantu, že je kariéra nezajímá (10,2 %), ženy zvažování svých kariérových plánů vzhledem ke svým jiným zájmům (7,5 %). Ženy vysokoškolačky jsou orientovány na kariéru méně než jejich mužské protějšky.

Z hlediska stavu je u žen podstatné, že zatímco vdané vysokoškolačky uvažují o své kariéře s ohledem na rodinu v téměř 4/5 případů, svobodné rela-

tivně nejčastěji zvažují své kariérové plány vzhledem ke svým ostatním zájmům (ve více než 22 % případů).

Postoje partnerů k práci a rodině

Při zvládání pracovních a rodinných povinností se jeví být důležité, jaký postoj k tomuto problému zaujímá v rodině ten „druhý“. Tradičně se sice předpokládá, že kombinace práce a rodiny je v první řadě záležitostí ženy, nicméně pro fungování rodiny je důležité, ba často nezbytné, aby oba partneři spolupracovali. Zájem partnera či partnerky o práci svého protějšku, míra pochopení a míra pomoci ze strany toho druhého při zvládání práce a rodiny spolu s faktickou podobou, formou této pomoci (viz oddíl Dělbá práce), které byly ve výzkumu zjišťovány, mohou být chápány jako „indikátory“ této spolupráce – jako její předpoklad (zájem a pochopení) a výsledek (míra a forma pomoci).

Ženy reflektují menší zájem ze strany partnera o svou práci, než je tomu naopak. Zatímco dle vyjádření vysokoškolaček na jejich práci velmi záleží jen cca 23 % jejich protějšků, v případě mužů vysokoškolačků záleží na jejich práci téměř 29 % jejich partnerů. Oproti tomu o práci se nezajímá a svému protějšku tudíž do ničeho nemluví 11,3 % mužů, ale jen 7,5 % žen. V otázce zájmu o práci toho druhého vykazují ženy dle námi zjištěných údajů vyšší míru zájmu v porovnání s muži. Přitom míra zájmu o práci žen je nepřímo úměrná věku. Nejmladší ženy do 29 let se setkávají s vyšší mírou zájmu o svoji práci než ženy starší. Z hlediska stavu se pak vdané ženy setkávají s menším zájmem ze strany manželů než ženy žijící s partnerem (v nesezdaném soužití).

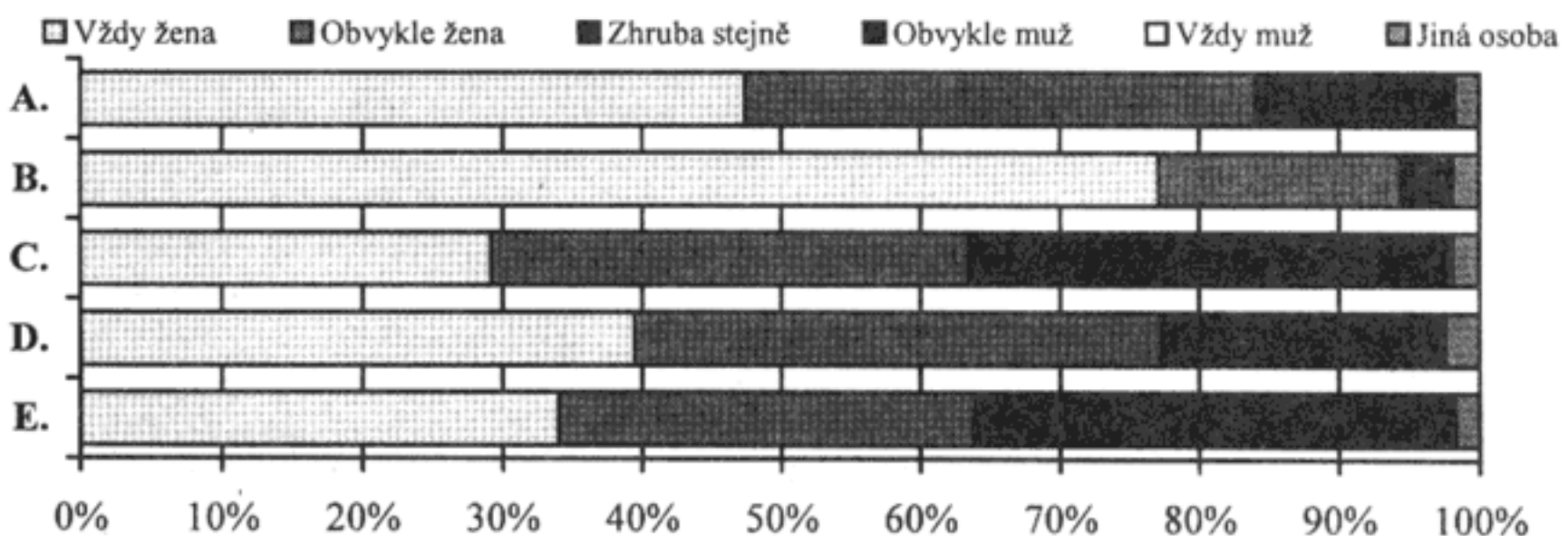
Co se týče míry pochopení a míry pomoci při řešení pracovní a rodinné zátěže, pak ženy vysokoškolačky se opět projevují jako vnímavější než muži vysokoškolačci. Variantu partner/ka „má pro mne velké pochopení, pomáhá mi a vše řešíme společně“ vybralo 65,5 % mužů, ale jen 49 % žen. Oproti tomu „můj partner/má partnerka kombinaci práce a rodiny pokládá za mou záležitost“ zvolila každá

čtvrtá dotázaná, ale jen zhruba každý třináctý muž. Vdané ženy či žijící s partnerem se spíše setkávají s pochopením a pomocí ze strany svého protějšku, ženy rozvedené zůstávají na řešení zátěžových situací častěji samy. Opět se potvrzuje, že mladým ženám do 29 let věku se dostává větší míry pochopení a větší pomoci než ženám ve středním a vyšším středním věku. Ve věkové kategorii 45-59 let se dotázané ženy vysokoškolačky častěji vyslovovaly pro variantu vyjadřující nezájem ze strany partnera při kombinaci práce a rodiny. Jak míra zájmu o práci, tak míra pochopení a pomoci ze strany partnera je vysvětlitelná jednak životním a rodinným cyklem žen, tedy i vysokoškolaček, jednak mezigeneračním posunem v postojích, názorech i reálném chování. Ženy z nejmladší věkové kategorie se setkávají s vyšší mírou pochopení, zájmu a pomoci než ženy starší, neboť se nacházejí v té fázi svého životního a rodinného cyklu, kdy zakládají rodinu, resp. mají malé děti. Tato situace je nejspíš vnímaná jako situace vyžadující větší zájem, pochopení i pomoc ze strany partnera v porovnání se situací, kdy děti jsou už velké, resp. děti rodinu opouštějí. Další možné vysvětlení souvisí se změnou postojů, názorů a chování mladé generace v porovnání s generacemi staršími. Mladí muži jsou nejspíš vstřícnější, ochotnější a schopní pomoci svým partnerkám (než předchozí generace mužů), a jsou tak jimi také vnímáni.

Dělbá práce v domácnosti

Při zjišťování faktické dělby práce při určitých úkonech v domácnosti vyplývá, že ženy vysokoškolačky v naprosté většině případů vždy nebo obvykle perou (více než 90 % dotázaných), vaří (přes 80 %) nebo uklízí domácnost (70 a více %). Podíl participace mužů vzrůstá (což jinými slovy znamená, že danou činnost vykonávají oba zhruba stejně nebo obvykle muž, jen ve zcela mizivém procentu případů ji vykonává vždy sám muž), pokud jde o nákupy a péči o nemocného. Zmíněné činnosti vykonává jiná osoba ve zcela nepatrném procentu případů. Blíže viz graf 1.

Graf 1. Role muže a ženy v domácnosti z pohledu žen

A. Vaří; B. Pere prádlo; C. Zajišťuje běžné nákupy; D. Uklízí domácnost; E. Pečuje o nemocného

Na základě analýzy údajů jak za ženy, tak za muže můžeme tvrdit, že vaření představuje činnost, kterou se vzrůstajícím věkem vykonávají ženy stále častěji, resp. ve větším počtu případů. Mladší ženy vaří výhradně jen ony v menším počtu případů než ženy starší. Tato tendence je patrná, i když není tak výrazná, rovněž pokud jde o nákupy, úklid domácnosti a péči o nemocného. Vyjma praní, které lze považovat za výrazně, ba typicky ženskou práci v kterémkoli věku, resp. v kterékoli věkové kategorii, se potvrzuje, že s přibývajícím věkem ženy dělají častěji zmíněné domácí práce. Uvedené údaje nás přivádějí k domněnce, že se jedná o generační posun. Může se však také jednat o posun uvnitř generace, tzn. že s přibývajícím věkem žena dělá v domácnosti určité práce častěji než dříve, resp., že participace partnera na těchto činnostech slábne. Protože však otázka nebyla takto položena, jedná se o hypotetické tvrzení.

Závěr

Vztah žen vysokoškolaček k rodině a placené práci není vztahem jednoduchým, snadno interpretovatelným. Většina vysokoškolaček má potřebu realizovat se v obou těchto sférách, nejen v jedné z nich na úkor druhé. Jak práce, tak rodina tvoří nedílnou součást jejich identity. Vysokoškolačky obvykle nepociťují výrazný konflikt mezi rolami vázajícími se k těmto dvěma oblastem života, většinou dokáží úspěšně skloubit požadavky a nároky vyplývající na ně z těchto sfér nebo to tak alespoň deklarují.

Na základě analyzovaných údajů jsme dospěli ke zjištění, že úplná rodina představuje prostředí, které

ženám na jedné straně sice umožňuje relativně snadněji kombinovat práci s rodinou, na straně druhé, však může působit jako faktor brzdící či zpomalující kariéru.

Věk, který se ukázal být činitelem nejvíce diferencujícím populaci vysokoškolaček, působí obvykle v mladém věku jako faktor sblížující, ve věku pozdějším jako faktor vzdalující ženy od mužů a naopak. Ženám z mladších věkových ročníků jsou jejich partneři ochotni a fakticky schopni více pomáhat než ženám starším.

I v rodinách vysokoškolaček a vysokoškoláků vykonávají ženy některé domácí práce výhradně samy či ponejvíce ony samy. Podíl jejich mužských protějšků na výše zmíněných domácích pracích nebývá obvykle veliký. Muži vysokoškoláci tak zůstávají v pozici a roli pomocníka spíše než v roli rovnocenného partnera. V rodinách osob s vysokoškolským vzděláním není obvyklé, že by na domácích pracích participovala výrazněji další „třetí“ osoba. Z toho vyplývá, že se v těchto rodinách doposud neujal a nerozšířil specifický vzorec zvládnutí domácích prací, jakým je například výpomoc v domácnosti, práce je i nadále v naprosté většině případů zabezpečována „svépomocí“.

Na základě analýzy údajů uvedených v tomto příspěvku, jsme dospěli k závěru, že ženy vysokoškolačky, pokud jde o rodinu, se více odlišují od mužů vysokoškoláků spíše než od celku ženské populace.

Hana Maříková

V případě zájmu o detailnější informace o tomto výzkumu či o jeho další výsledky se obraťte na níže uvedeného pracovníka Sociologického ústavu:

PhDr. Hana Maříková

(tel. (02) 24 22 09 79, l. 351, 352, fax (02) 24 22 02 78, e-mail cermako@soc.cas.cz)